

Stjepan VUKUŠIĆ
Pedagoški fakultet
Medulinska 3, HR-52100 Pula

SUDBINA ZAPADNOG DIJALEKTA U KARADŽIĆEVU SRPSKOM RJEČNIKU

U radu se ilustrira sudbina rječničkog blaga zapadnog dijalekta u Karadžićevu Srpskom rječniku iz 1852. godine. Riječi su tog idioma s gledišta pisca Rječnika u pravilu među onima koje nisu "najpriličnije". A prozodija zapadnog dijalekta nazočna je u Rječniku samo na refleksu jata. Po svemu se vidi da Karadžiću *západnō* i jest samo ikavski izgovor. Time se tom idiomu odriče svaka druga individualnost, pa tako i leksička i prozodijska. Uza sve to Karadžić i izrijekom navodi kao zapadne naglasne tipove koji nisu zapadni, npr. *vríci*, *ovríci*, *izgōrim*, *doživīm*, mjesto: *vřć*, *òvřć*, *izgorīm/n*, *dōživīm/n*. Zbog svega se navedenoga na Karadžićev *Srpski rječnik* možemo s gledišta dijalektologije i hrvatskoga književnog jezika sigurno osloniti samo kad je posrijedi sam ikavski izgovor i ono što je istovjetno u svoj novoštokavštini.

U prvom izdanju Karadžićeva Srpskog rječnika (1818)¹ nema zapadnog ili ikavskog dijalekta. A nije ga moglo ni biti prema onomu što sâm autor piše u Predgovoru drugom izdanju: »Kao što sam u oglasu kazao, ja sam one riječi što su napisane prije donio amo u glavi, pak sam ih poslije pisao kako sam ih se mogao opominjati.«² To se odnosi na riječi u Srpskom rječniku, tiskanu u Beču 1818. godine. Prave ili bar moguće razloge za takav Karadžićev postupak Pavle Ivić ovako iznosi: »Primećeno je već da je ovde izostavljen ikavski dijalekat koji Vuk spominje još 1814. u Pismenici ("slavonsko narječje"). Aleksandar Belić³ je objasnio ovaj postupak Vukovim razgledanjem rečnika "šokačkih" leksikografa.

¹ *Sabrana dela Vuka Karadžića*, Prosveta, Beograd 1966. god., *Srpski rječnik* (1818).

² Vuk Stefanović Karadžić: *Srpski rječnik*, Beograd 1935, Predgovor drugom izdanju, str. VIII.

³ O Vukovim pogledima na srpske dijalekte i književni jezik, *Glas SKA LXXXII* (1910), str. 137-140; Vukova borba 109-111.

Umesto da u njima nađe doslednu ikavštinu, Vuk je tamo zatekao više jekavskog i ekavskog materijala nego ikavskog, što je kod njega stvorilo utisak da ikavština nije onoliko raširena koliko je on u početku pretpostavljao. Nije isključeno ni da je Vuk, možda iz nekih taktičkih razloga, svesno ostavio po strani “Serblje rimo-katoličkog vjeroispovijedanja”. Lako je moguće da mu se činilo da bi široko unošenje “šokačkih” govornih osobina dalo jedan argument više u ruke onima koji su Vuka prikazivali kao oruđe “pošokčavanja” Srba. Pada u oči i to da Vuk među prenumerantima praktički nije imao katolika našeg jezika. Tu su se našli i Kopitarovi slovenački prijatelji, i Čeh Dobrovski, i Poljaci Linde i Bantke, i Nemci Bišing i Fater, ali ako potražimo ko su bili pretplatnici iz Dubrovnika, Zagreba, Zadra, Skradina, Šibenika i Splita (“Špalatara”), pokazaće se da su se odande odazvali samo pravoslavni Srbi, uglavnom trgovci. Ali najvažniji razlog što Vuk nije stavljaio ikavske oblike naporedo sa formama ostalih triju narečja leži svakako u tome što on ikavštinu nije dovoljno poznao, pa nije mogao davati reči u ikavskom obliku bez opasnosti od neugodnih zatrcavanja.«⁴

Ovaj poduži citat dovoljno jasno ocrtava sudbinu ikavštine općenito a time i zapadnog ili mlađeg ikavskog dijalekta u Karadžićevu Srpskom rječniku iz 1818. godine.

A kako je taj idiom prošao u drugom izdanju Karadžićeva Srpskog rječnika?⁵

Tehničke su kratice u ovom izdanju dvovrsne: jedne upućuju na idiome, a druge sadrže zemljopisne ili kakve drukčije odredbe. O potonjima bit će poslije govora, a prve su sljedeće: *zap.*, što znači zapadno, *ist.* – istočno, *jugož.* – jugozapadno i *juž.* – južno.

Kraticu *zap.*, dakle zapadno, bilježi Vuk Stefanović Karadžić u svom Srpskom rječniku iz 1852. uza svaku riječ koja ima ikavsku zamjenu staroga glasa jata. Uz ostale riječi, tj. uz one što nemaju refleksa toga starog glasa, Karadžić nigdje ne bilježi navedenu kraticu, a i tamo gdje je uz riječi s ikavskom zamjenom jata dosljedno bilježi, kratica se *zap.*, tj. zapadno uvijek i svagdje odnosi samo na taj ikavski refleks. I ni na što drugo. Iz tog se odmah može zaključiti da je Vuk Stefanović Karadžić zapadni ili mlađi ikavski dijalekt u svom Srpskom rječniku sveo

⁴ Pavle Ivić: *Srpski narod i njegov jezik*, Srpska književna zadruga, Beograd 1971, O Vukovu srpskom Rječniku iz 1918. godine, str. 269 i 270.

⁵ Kao osnova za ovaj rad poslužilo je četvrto državno izdanje Karadžićeva Srpskog rječnika, Beograd 1935. To je izdanje, kako se vidi iz napomene Državne štamparije Kraljevine Jugoslavije na njegovoj VII. strani, po sadržaju posve istovjetno trećem izdanju što su ga priredili P. P. Dorđević i Ljub. Stojanović a tiskano je u Beogradu 1898. Sve što su priređivači dodali kao dopune i ispravke Karadžićevu bečkom izdanju iz 1852. jasno je izdvojeno, pa se lako vidi što je Karadžićevo a što njihovo.

isključivo na ikavski izgovor. Zato on tu, ali samo tu, točno bilježi zapadnonovoštokavske naglaske. I to pokazuje da je njemu zapadno samo ikavski refleks jata. Time je zapadnom dijalektu ukinuta svaka druga posebnost, pa tako i leksička i prozodijska.

Svakako, u Karadžićevu *Rječniku* jest sve ono rječničko blago zapadnog ili mlađeg ikavskog dijalekta koje je u polju zajedničkog štokavskog preklapanja. Ali, što je sa svim onim riječima (bez refleksa jata) koje se razlikuju od Karadžićevih i koje leksički uposebljavaju zapadni dijalekt? One, kako rekosmo, nigdje u Karadžićevu *Rječniku* nisu označene kao pripadne tom dijalektu. Ali ih ipak, barem znatan dio, možemo, s manje ili više sigurnosti, oslanjajući se na svoje znanje o njihovoj pripadnosti mlađem ikavskom dijalektu, naći u *Rječniku* neoznačene nikakvom suženom oznakom ili pak označene kojom zemljopisnom odredbom, *Dalm.* (Dalmacija), *zap. kr.* ili *zapadn. kr.* (zapadni krajevi), *Hrv.* (Hrvatska) itd.

Razumije se da je Karadžić za takve riječi redovno imao dublete, istoznačnice ili sličnoznačnice u svom dijalektu, pa mu se logično nādalo pitanje kakve će odnose uspostaviti među tim riječima u svom *Rječniku*. On o tom piše: »Riječi koje jedno znače može biti da bi najbolje bilo kod one za koju se misli da je najljepša (najobičnija i najpriličnija) metnuti sve ostale naznačivši ako se koja gdje u osobitome kraju govori, pa poslije kod svake kazati samo vide, n. p. raonik (lemeš, u Crnoj gori jemlješ), pa poslije kod lemeš i jemlješ samo vide raonik; tako čunak (čunjak, lajdica) i t. d.«⁶

Međutim, Karadžić u svom drugom izdanju nije to proveo nego je ostao pri upućivanju na "najpriličniju" riječ znakom *vide* i na – možda – podjednako priličnu kraticom *cf.* (confer). Ali su tu njegovu pobudu – na svoj način – ostvarili priređivači trećeg izdanja Srpskog rječnika P. P. Đorđević i Ljub. Stojanović. Oni pišu kako se »sada težilo tome, da svi sinonimi budu upućeni znakom *vide* na "najpriličniju" reč«...⁷ Tako se onda npr. u jasno izdvojenim oznakama te dvojice uz riječ *željezo* pored Vukova *cf.* (tj. confer) našlo u uglatoj zagradi i *vide gvožde*, ili uz riječ *vrag* uz Vukovo *cf. đavo* još i njihovo *vide đavo itd.*, itd. Time su priređivači trećeg izdanja smanjili broj eventualno podjednako priličnih riječi podrijetlom iz zapadnog dijalekta. U Karadžićevu pak izvornom tekstu, na osnovi njegovih osobnih kriterija, po kojima je dakako za njega najpriličnija riječ ili njezin lik iz njegova materinskog govora, možemo, apstrahira li se od svega drugog što dolazi uz samo natuknicu, čitati ovakve primjere:

---

⁶ Djelo navedeno pod brojem 4, str. IX.

⁷ Djelo pod brojem 4, str. XVII.

đevetero, vide devetoro i tako sustavno dalje,
gargāšati, vide gargati,
jāmac, vide jamac,
jānje, vide jagnje,
kāsнити, vide docniti,
kāsno, vide dockan,
kòtāč – kotāča, vide točak
krūh (krū, krūv), vide hljeb
òtok, vide ostrvo
ùskrs, vide vaskresenije, itd., itd.

Zanimljivija je i riječ *biljac* – *biljca*, koja se također znakom *vide* upućuje na *bijelj*. Takvo je Karadžićevo upućivanje ostavilo traga i u *Rječniku dviju Matice*,⁸ u kojem čitamo: »biljac – biljca m pokr. bijelo, debelo ćebe od valjanog sukna, bijelj«. Dakako, u *Rječniku dviju Matice* izjednačene su po svojoj prilichnosti *janje* i *kruh s jagnjetom* i *hljebom*, ali je i riječ *biljac* u hrvatskom književnom jeziku doživjela drukčiju sudbinu od one koju su joj namijenili spomenuti rječnici. Evo i jednog primjera: »Biljci dobavljeni iz turske zemlje služe kao strunjače imućnijim Morlacima; među njima je veoma rijedak bogataš koji bi imao postelju po našem običaju, a nisu dovoljno česti ni oni koji imaju grubo složena drvena postolja na kojima spavaju među biljcima, bez strunjača i plahta.«⁹

Ovdje valja dodati, ne ulazeći u sitnije nedosljednosti Karadžićeva povezivanja riječi znakom *vide* i kraticom *cf.*, da su riječi s ikavskim refleksom gotovo beziznimno upućene na ijekavske oblike. Tako onda iz zapadnog dijalekta nema gotovo ništa što bi išlo u red najprilichnijeg kad se izuzme polje novoštokavskog leksičkog preklapanja.

Ovaj dio o sudbini rječničkoga blaga zapadnog dijalekta u Karadžićevu *Srpskom rječniku* mogao je biti samo ilustrativan jer nemamo napisana rječnika zapadnog dijalekta. Činjenica da južni dijalekt ima takav *Rječnik* Karadžićeva je prvorazredna zasluga. Ne može se prigovoriti ni njegovu tumačenju prilichnosti riječi za književni jezik s gledišta koje je njegovo, ali je za zapadni dijalekt i hrvatski književni jezik neprihvatljivo samo to gledište.

---

⁸ *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Zagreb – Novi Sad, 1967.

⁹ Alberto Fortis: *Put po Dalmaciji*, Globus/Zagreb, 1984, str. 54.

I dok je na taj način specifično rječničko blago zapadnog dijalekta dijelom nazočno u Karadžićevu *Srpskom rječniku*, barem i kao manje prilično, prozodija je zapadnog dijalekta, izuzme li se polje novoštokavskog preklapanja, u njemu prisutna samo na ikavskom refleksu jata.

Sve drugo što proizlazi iz ustrojstva zapadnog dijalekta i iz njegova autonomnog prozodijskog razvoja ostalo je izvan Karadžićeva *Srpskog rječnika*. »Vuk očito akcentima nije pridavao onaj značaj koji je pridavao glasovima«, piše Jovan Kašić.¹⁰ I to je točno, ali Karadžićev odnos prema zapadnom dijalektu potpunije shvaćamo iz onoga što je o točnosti Karadžićeva rada napisao Aleksandar Belić: »Ima danas spora oko tačnosti iznošenja nekih crta kod njega, ali je, nesumljivo, najveći deo materijala, naročito onaj koji potiče iz njegova maternjeg govora, odlično iznesen.«¹¹ Uz tu pouzdanost kojom Karadžić iznosi gradivo iz svoga materinskog govora, on pokazuje i svojevrsnu kritičnost kad se radi o drugim krajevima. Zato piše: »Glasove (to znači naglaske, op. S. V.) riječima starao sam se da naznačim onako kao što se najviše govori u narodu našem ne gledajući na razlike koje se po gdjeokijem krajevima nalaze.«¹² Međutim, ta kritičnost nije dovoljna kad se radi o zapadnom dijalektu jer prozodijske značajke u tom slučaju nemaju tek mjesni i pokrajinski domet (dakako, ima i ovdje takvih pojava), nego su mnoge od njih plod različna jezičnog ustrojstva i autonomnog prozodijskog razvoja, pa su posve sustavne za sav zapadni dijalekt. Neke su od njih već poznate jezikoslovnoj javnosti, pa će se ovaj rad, izostavljajući iz razmatranja i leksičke naglaske, ograničiti na dvije značajke u kojih je posrijedi – *sit venia verbo* – neizravna ili izričita netočnost u Karadžićevu bilježenju naglasaka.

Jedna su od tih značajki glagoli prve vrste naglasnih tipova *pěći*, *ispěći* i *trěsti*, *pòtrěsti*. Sljedeće natuknice u *Srpskom rječniku* točno pokazuju Karadžićeve naglasne tipove u tih glagola: »1. navěsti, vèdēm, (nàveo, navèla)«, »2. navěsti, vèzēm, (nàvèzao, navèzla)«, »3. navěsti, vèzēm, (nàvezao, navèzla)«, »isprěći, isprègnēm, (... ispregao, isprègla)«. U cijelom svom *Rječniku* Karadžić bilježi infinitive dotičnih glagola prve vrste u skladu s takvim svojim tipovima. A budući da nigdje ne navodi kakve drukčije naglasne odnose u takvih glagola, može se zaključiti da on prije navedene naglasne tipove proteže i na zapadni dijalekt u kojem takvi tipovi nikako ne postoje. Uz to, dvije natuknice u Karadžićevu djelu izravno navode na krivi zaključak u pogledu naglasaka dotičnih glagola. On, naime,

¹⁰ *Sabrana dela Vuka Karadžića*, Beograd 1964, *Srpski rječnik* (1852), Pogovor, str. 1607.

¹¹ Aleksandar Belić: *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika* I, Fonetika, Naučna knjiga, Beograd 1976, str. 23.

¹² Djelo pod brojem 4, str. X.

bilježi: »vríci, vřšem, (zap.) vide vrijeći«, a na drugom mjestu: »ovríci, ovřšem, (zap.) vide ovrijeći«. Time on, bar neizravno, tvrdi kako se njegov tip *navésti-navézēm*, (*nàvèzao, navézla*) odnosi i na mlađi ikavski dijalekt a u tom je idiomu sigurno onaj naglasni tip što je ishod organskog razvoja: *nàvest(i)-navézem/n*, (*nàvèzao, nàvèzla*). Naglasne je odnose u tih istorodnih glagola u dva idioma ipak potrebno razmotriti potanje.

Karadžićevi naglasni tipovi u dotičnih glagola imaju povijest koja je različita od one što vrijedi za zapadnonovoštokavske tipove istorodnih glagola.

Karadžićevi se tipovi mogu prikazati sljedećim razvojnim modelom:

vūci >	vūci
vūklā >	vūkla
povūci >	povūci
povūklā >	povūkla
peći >	pěci
peklā >	pěkla
ispeći >	ispěci
ispekla >	ispěkla

U tom idiomu, kako se vidi, došlo je do izravnog novoštokavskog prenošenja naglaska s ultime na penultimu.

Zapadnonovoštokavski naglasni tipovi istorodnih glagola¹³ imaju drukčiju prozodijску prošlost. Ona se dađe prikazati ovim razvojnim modelom:

vūci >	vūc >	vūc >	vūc
vūklā >	vūkla >	vūkla >	vūkla
povūci >	povūc >	povūc >	pòvūc
povūklā >	povūkla >	povūkla >	pòvūkla
peći >	pěc >	pěc >	pěc
peklā >	pěkla >	pěkla >	pěkla
ispeći >	ispěc >	ispěc >	ispěc
ispekla >	ispěkla >	ispěkla >	ispěkla.

Tu se može razlučiti faza s akutom i sekundarnim kratkosilaznim naglaskom, zatim dvoakcenatska monotonijska faza i, konačno, novoštokavsko prenošenje silaznih naglasaka na prethodni slog. Naš model prikazuje i to da su naglasni tipovi *pòvući-pòvūkla* i *ispěci-ispěkla*, koji su reprezentativni u hrvatskom književnom jeziku, rezultat prednovoštokavskog prenošenja naglaska i istosmjernog razvoja brojnih hrvatskih idioma: zapadnog i slavonskog dijalekta, a zatim i određenih

¹³ Njihov popis vidi u: Đ. Daničić, *Akcenti u glagola*, JAZU, Zagreb, 1896, tip 1. i 2, str. 3-10.

novoštokavskih i miješanih govora. Treba, naime, gledati i na određene koherencije po značajkama jezičnog ustrojstva, pa nećemo ostati zarobljeni dvodiobom na novoštokavsko i nenovoštokavsko. Pored toga, model nam pokazuje da zapadno-novoštokavski naglasni tipovi nemaju mjesni ni pokrajinski značaj, nego se temelje na višestoljetnom originalnom razvoju.

Doduše, moglo bi se Karadžićevo bilježenje braniti i činjenicom da on, birajući za književni jezik oblike svoga materinskog govora, ne piše obične zapadnonovoštokavske infinitive bez dočetnog *-i*, pa kad već bilježi samo one s tim dočetkom, s njima, bar bi se tako moglo činiti, idu normalno i oni naglasci koje on navodi. Ali priopćajna praksa u hrvatskom književnom jeziku to odlučno demantira. Naime, zapadni novoštokavci i na toj osnovi svi govoritelji hrvatskoga književnog jezika, u okviru svoje autonomne prozodijske svijesti, imaju samo one naglasne tipove koji su u skladu s organskim razvojem zapadnog dijalekta, dakle: *trēsti-trēsla*, *pòtrēsti-pòtrēsla*, *pēći-pēkla*, *ìspeći-ìspekla* itd., a odatle onda i *ìspekāvši* i *pòtrēsāvši* itd.

Nepovoljnije od svega ovog dosada stoji, s gledišta zapadnog dijalekta, stvar s Karadžićevim bilježenjem naglasnih tipova određenih glagola treće vrste. U njega je: »izgòriti, řim, (zap.) vide izgòrjeti«; »doživiti, (zap.), vīm«. Tako su u cijelom *Srpskom rječniku* dosljedno ispisani takvi naglasci prezenta u tih tipova.¹⁴ Ali takva naglasna nema u ikavskim idiomima. »Ustrojstveni su ishodi ikavizma snažno naglasno obilježili brojne hrvatske idiome, pa tako i posavski govor. Za polazište možemo uzeti zapadni dijalekt, u kojem je infinitiv polētīt kao polòmit a to znači da oba glagola s ikavskoga gledišta idu u četvrtu glagolsku vrstu, pa im je jednak i naglasni prezent: pòletīm kao pòlomīm. Isti je odnos i u glagola otřpīt-jednāčit, prezent: òtřpīm kao jèdnāčīm. Iako zapadni novoštokavski ikavci imaju na razini književnoga jezika infinitiv npr. oglàdnjeti ili oživjeti, oni u prezentu zadržavaju naglaske svoje startne osnovice: ògladnīm, òžednīm, òživīm, prètřpīm itd.«¹⁵

Za Karadžićevo bilježenje naglasna takvih glagola, koje je proizašlo iz njegovoga startnog jezika ili je prijenos naglasnih odnosa iz srijemskih govora, može se mirne duše reći da jednostavno nije u skladu sa stvarnošću zapadnog dijalekta. Ta je netočnost u *Rječniku* posve eksplicitna jer uza svaki dotični glagol stoji kratica *zap.*, a to prema svemu izloženom nije zapadno, nego ide u onaj krug naglašavanja gdje nema dosljednog ikavizma, pa ni nužnih naglasnih prilagodbi koje iz njega proizlaze.

¹⁴ Vidi popis takvih glagola u 18. i 20. tipu Daničićeve studije *Akcenti u glagola*, JAZU, Zagreb, 1896, 38-40.

¹⁵ Stjepan Vukušić: *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*, Istarska naklada, Pula 1984, str. 132.

Dosad je bilo govora o tome kako je Karadžić bilježio sastavnice zapadnog dijalekta u svom *Srpskom rječniku* iz 1852. god., a sljedeći citat može bar donekle pokazati koliko ih je unio u to svoje djelo: »Najčešće nedostaje oblik reči po zapadnom dijalektu, te je najveći broj slučajeva samo južnoga ili samo južnoga (rsp. jugozapadnog) i istočnog dijalekta; mnogo je manji broj samo po istočnom, najmanji pak samo po zapadnom dijalektu...«¹⁶

Sve što je ovdje rečeno ne može umanjiti to Karadžićevo djelo, ali može povećati našu kritičnost pri služenju pojedinim sastavnicama u njemu. Iako je, naime, Karadžićev *Srpski rječnik* s općeg gledišta štokavologije prvorazredno leksikografsko djelo, on je s kroatističkoga gledišta – i dijalektološkog i književno-jezičnog – upotrebljiv samo što se tiče samoga ikavskog izgovora i zajedničkog polja novoštokavskog preklapanja. I to je dakako mnogo. Ali za sve ostalo valjane podatke treba tražiti na drugim mjestima.

DAS SCHICKSAL DES WESTLICHEN DIALEKTES IM SERBISCHES WÖRTERBUCH VON VUK KARADŽIĆ

Zusammenfassung

In sein Serbisches Wörterbuch aus dem Jahre 1818 hat Karadžić den westlichen ikavischen Dialekt nicht aufgenommen. In der zweiten Ausgabe dieses Wörterbuches (1852) ist auch der westliche Dialekt vertreten, aber so, daß die Wörter dieses Idioms regelmäßig unter denjenigen sind, die der Autor als weniger annehmbar betrachtet. Außerdem ist die Prosodie des westlichen Dialektes außerhalb des Reflexes des alten Lautes jat völlig ausgelassen worden; am ungünstigsten ist es für dieses sonst erstklassiges lexicographisches Werk von Karadžić, daß er darin dem westlichen Dialekt ausgesprochen solche Akzenttypen gab, die in ihm gar nicht bestehen: *vríci* – *vřšēm*, *izgòriti* – *izgòrīm*, *doživiti* – *doživīm*. Im westlichen Dialekt sind nämlich diese Akzente: *vřc* – *vřšēm/n*, *izgòrit* – *izgorīm/n*, *doživít* – *dòživīm/n*. Aus diesen Gründen ist Karadžić's Serbisches Wörterbuch vom Standpunkt des westlichen Dialektes betrachtet nur dann anwendbar, wenn es sich um den Reflex des Jats selbst und um das Feld der gemeinsamen neuštokavischen Übereinstimmung handelt.

---

¹⁶ Djelo pod brojem 4, str. 24. Rad na ovoj temi čeka na svoj red već desetak godina, pa se isključuje svaka prigodnost ili polemičnost.